

Caixes catalanes del segle XVI amb retrats. La caixa del Museu Etnològic de Barcelona

Eva Pascual i Miró, historiadora de l'art, especialista en mobiliari, AEM. eva.pascual.miro@gmail.com

Imatges: Arxiu Museu Etnològic de Barcelona. Fotos: Jordi Puig.

La generalització de l'ornamentació policroma en les diferents tipologies de mobles durant el segle XVI dóna lloc, en el cas de les caixes, a una gran varietat de decoracions amb gran riquesa formal, de tal manera que aquestes, i sobre tot les representacions de les tapes, passen a ser part del programa iconogràfic dels interiors domèstics del període. Un grup summament interessant és el de les caixes amb retrats, del qual el Museu Etnològic de Barcelona conserva un exemplar datat inèdit. Es dóna a conèixer aquest destacat exemplar així com els seus paral·lelismes amb altres exemplars i producció pictòrica.

Paraules clau: caixa, segle XVI, retrats, policromia, datació.

Data recepció: 23-3-2014

Data acceptació: 26-3-2014

16 th. century Catalan chests with portraits. The chest of the Ethnologic Museum of Barcelona.

The generalization of the polychrome decoration in different types of furniture during the sixteenth century leads, in the case of chests, to a variety of decorations with formal richness, so that they, and especially the representations on the lids, become part of the iconography of the domestic interiors of the period. Is extremely interesting a group of chests with pictures, which the Barcelona Ethnology Museum preserves an unpublished dated example. Here this outstanding piece is introduced and its parallels with other pieces and pictorial productions.

Keywords: chest, 16th century, portraits, polychromy, date.

Receipt date: 23-3-2014

Acceptance date: 26-3-2014

Les caixes són una de les tipologies més destacades en el panorama del mobiliari d'àmbit domèstic durant el segle XVI a Catalunya. Decorades majoritàriament amb treball de policromia¹, foren el contenidor més habitual durant del període². Es conserva un nombre important d'exemplars que presenten una extensa varietat de reptoris amb destacada riquesa ornamental en tots els casos, sent el recurs més habitual els motius heràldics. Nogensmenys, associat a aquests hi ha un conjunt d'innegable interès format per caixes decorades amb la representació, més o menys idealitzada i/o acurada, dels retrats dels conjugues que encarregaren el moble, conformant un grup específic, al qual pertany la caixa del Museu Etnològic de Barcelona (MEB) motiu d'aquest estudi.

La caixa del Museu Etnològic

La caixa (MEB 414-655) és de planta rectangular amb buc paral·lelepípedic i tancada a la part superior per una tapa plana obrada d'una sola post unida al buc mitjançant tres jocs de naies de ferro forjat. Als cantells frontal i laterals de la tapa porta motlluratge aplicat formant gola i a la part superior motllura de pla llis rematat a l'interior per mitjacanya i filet final. La socolada, lleugerament atalussada, està sostinguda sobre quatre potes cantoneres de planta rectangular amb motlluratge geomètric tallat a la part baixa i superior. Obrada d'una sola peça a cadascun dels costats, forma de dalt a baix, taló invers, filet, bossell, pla llis central, filet, mig bossell, gran taló molt pronunciat, doble filet i pla llis final atalussat amb motllura de bossell final.

L'interior del buc està compartimentat mitjançant post vertical encadellada a l'alçada del plafó dret, que és practicable atès que ha estat transformat en una portella sostinguda per dues frontisses de pala, les quals permeten l'obertura cap a la dreta. La portella

tanca un espai amb gaveta amb accés superior i tres calaixos a la part inferior. Aquests estan decorats al frontis amb motlures aplicades de pla llis, gola inversa i filet (de l'exterior a l'interior) i dos conserven els tiradors originals.

L'exterior del buc està ornat mitjançant l'aplicació de motlluratge de combinació de filet i gola inversa (que pot canviar, però, als diferents elements) que estructura la disposició general de la decoració. A la part superior hi ha un registre corregut i sota hi ha, al frontis, tres plafons conformats per motlures de filet, gola inversa i pla llis força ampli a la part més externa, separats per dos monjos formats a partir de motlures similars a les dels plafons amb la part central llisa, que dona com a resultat un enfonsament, simulant la part central entallada. Els laterals del buc repeteixen la disposició de plafó únic. L'interior de la tapa segueix l'estructura de plafons del buc amb dos plafons separats per monjo central.

Malgrat que el motlluratge és l'element articulador i distribuïdor de la decoració de la caixa, és

l'ornamentació pictòrica la que presenta una major importància, alhora que defineix la rellevància del moble. Cal destacar que s'ha observat restes de policromia a la part superior (exterior) de la tapa³. L'interior està decorat amb la representació de l'escena de l'Anunciació, amb l'arcàngel Gabriel al plafó esquerre i la Verge Maria i l'Esperit Sant al plafó dret. Separa els dos plafons un monjo decorat a la part central amb un gerro amb elements vegetals. El motlluratge està decorat amb sanefes geomètriques d'ones i punts (que es repeteix en altres motlluratges de la caixa). El cantell motllurat de la tapa apareix decorat amb sanefes geomètriques i fulles a l'àrea de la gola.

El buc està ornamentat al registre corregut superior amb una sanefa ondulant d'elements vegetals de color clar sobre fons blavós, mentre que els plafons estan decorats amb elements d'acant estilitzats de color bru aplicats amb ajuda de plantilles i acabat dels detalls a pinzell de color groc clar i amb tarja central. A les targes apareix inscripció IHS al plafó lateral esquerre i XPS al lateral dret i representació de

NOTES

1. Tot i que la documentació del període ens informa que els exemplars més luxosos (i per tant més costosos) eren els decorats amb treball de marqueteria. Podeu consultar: PASCUAL, Eva. "Arcas catalanas del siglo XVI: evolución de la tipología". *El moble del segle XVI: moble per a l'edat moderna*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona-Associació per a l'Estudi del Moble, 2012, p. 101. ISBN 978-84-9850-384-5. També: PASCUAL, Eva. "Una introducció als mobles policromats en la producció de mobles a Catalunya durant el segle XVI". *Història i Ciència al servei de l'estudi del moble*, en premsa.

2. PIERA, Monica.- MESTRES, Albert. *El moble a Catalunya. L'espai domèstic del gòtic al modernisme*, Manresa, Fundació Caixa Manresa-Angle Editorial, 1999, p. 66. ISBN 84-88811-53-5.

3. Això és especialment interessant, ateses les notícies localitzades de caixes amb la part exterior de la tapa policromada, com veurem al proper apartat.

4. Agraïm a Jordi Casanovas Miró, del Departament de Registre i Documentació del MNAC la seva gran ajuda.

5. GARCIA SASTRE, Andrea. *Museus d'Art de Barcelona. Antecedents, gènesi i desenvolupament fins l'any 1915*. Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya, 1997, p. 426. ISBN 84-8043-026-5.

6. CAPSIR i MAIZ, Josep. *El museu de les Arts Decoratives de Barcelona, 1932-2007. 75 anys*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2008, p. 25-38. ISBN 978-84-9850-101-8

7. Agraïm a Josep Capsir del departament de Col·leccions i Recerca del Museu del Disseny de Barcelona la seva gran ajuda.

8. GARCIA SASTRE, Andrea. *Museus d'Art de Barcelona. Antecedents, gènesi i desenvolupament fins l'any 1915*, p. 421, 422, 424.

9. GARCIA SASTRE, Andrea. *Museus d'Art de Barcelona. Antecedents, gènesi i desenvolupament fins l'any 1915*, p. 431.

10. GARCIA SASTRE, Andrea. *Museus d'Art de Barcelona. Antecedents, gènesi i desenvolupament fins l'any 1915*, p. 575.

figuera amb fruits al plafó frontal esquerre i dret (el de la portella). La del plafó central és la que presenta un major interès, ateses les representacions de perfil d'un home (esquerre) amb barba i capell i una dona (a la dreta), possiblement amb el cabell recollit, afrontats sobre un fons clar blavós i amb la data de 1571 entre ells. Es tractaria dels suposats retrats del matrimoni que encarregà l'obratge del moble l'any 1571. Tot el motlluratge apareix decorat amb sanefa de motius d'ones i punts grocs i de línies amb aspes sobre fons de to verdós. A la soclada, coincidint amb els perfils del motlluratge apareixen cinc sanefes que combinen cromatisme i solucions formals. Així mateix, a tot l'exterior del moble s'aprecia un clar interès en crear una ornamentació en la qual es conjuguen els ritmes aconseguits mitjançant la combinació de cromatismes amb les solucions formals. L'interior de la portella està decorada amb la representació de sant Jeroni representat com a eremita i els frontis dels calaixos porten motius vegetals geometritzats de color blanc sobre fons blau i amb les motllures perimetrals ornades amb sanefes de línies diagonals i ondulants

de color negre sobre fons de groc.

No disposem de notícies referents a l'ingrés d'aquest moble a les col·leccions municipals, malgrat que coneixem, però, part de la seva història així com el seu recorregut. A l'arxiu dels museus municipals del MNAC⁴ es conserva la fitxa de la caixa amb la seva numeració original (2964), que recull només una succinta descripció del moble amb les seves mides, sense aportar cap altra dada. Apareix, però, l'autorització de sortida de la caixa del Museu de la Ciutadella signada per Emili Gandia, sense especificar cap data. Per tant, la caixa formà part dels fons del Museu d'Art Decoratiu i Arqueològic⁵, del qual Emili Gandia fou conservador entre 1903 i 1936. El 1931 el museu tancà i es traslladà al Palau de Pedralbes on fou novament inaugurat el 18 de desembre de 1932⁶. No consta que l'exemplar formés part de les col·leccions al Palau de Pedralbes⁷, per la qual cosa és possible que passés a formar part el 1931 dels fons que la Junta de Museus tingué al Poble Espanyol i després al Museu d'Indústries i Arts Populars, que el 1999 s'unificà amb el Museu Etnològic. Sabem que el primer Museu

d'Arts Decoratives, inaugurat el 27 de setembre de 1902, tenia una secció de mobiliari en la qual hi havia diverses caixes⁸. A l'any següent es canvià el nom per Museu d'Art Decoratiu i Arqueològic i les seccions que formaven part del Museu d'Arts Decoratives foren ampliadades i remodelades, entre elles la de mobiliari⁹. Fou novament remodelat el 1908¹⁰, mantenint la secció de mobiliari, que es reduí a la meitat en l'agrupació de museus del conegut com a Palau dels Museus¹¹ a l'antic Arsenal de la Ciutadella el 1915¹².

Caixes policromades

L'exemplar del Museu Etnològic de Barcelona comparteix amb altres caixes del període les característiques generals en quant a la policromia i a la solució formal de les motllures¹³. Aquestes presenten perfil de gola inversa i filet, repertori habitual en altres exemplars, com els del Museu Episcopal de Vic MEV 12288, MEV 12312, MEV 12311, la conservada en una col·lecció particular de Collbató¹⁴, un exemplar que a la dècada de 1990 era al comerç¹⁵, així mateix el del Museu d'Història de Barcelona MuHBA 7695 (vers 1560), i la procedent de la Pobla de Claramunt d'una col·lecció particular (vers 1550)¹⁶, per citar només uns pocs exemples. Un aspecte destacat de la que ens ocupa és la presència del registre horitzontal corregut (frontis i laterals) superior, configurat a partir de la compartimentació de l'espai per una motllura inferior de filet, quart de bocell i filetó i la superior que remata el buc. Aquest registre és habitual en exemplars de finals de centúria, malgrat que apareix en un exemplar molt primerenc com és el MEV 88, pintat i daurat pel taller de Perot Gascó, obrat entre 1529 i 1546¹⁷. Així, tal vegada aquesta solució fou, en un primer moment, exclusiva de les caixes més sumptuoses, obrades per fusters i decorades per pintors de primera línia amb repertoris pictòrics i solucions decoratives de tradició culta (possiblement a causa d'una important influèn-

11. El Palau dels Museus aplegava el Museu de Belles Arts Antigues i Modernes, el Museu d'Art Decoratiu i Arqueològic i el Museu de les Reproduccions Artístiques. GARCIA SASTRE, Andrea. *Museus d'Art de Barcelona. Antecedents, gènesi i desenvolupament fins l'any 1915*, p. 604.

12. GARCIA SASTRE, Andrea. *Museus d'Art de Barcelona. Antecedents, gènesi i desenvolupament fins l'any 1915*, p. 602, 604 i 610.

13. Durant aquesta centúria es van tornant, paulatinament, menys

pronunciat respecte a les del segle anterior, perdent el perfil fins a esdevenir només lleugerament ondulants.

14. PASCUAL MIRÓ, Eva. "Arcas catalanas del siglo XVI: evolución de la tipología", p. 98, fig.6

15. PASCUAL MIRÓ, Eva. "Arcas catalanas del siglo XVI: evolución de la tipología", p. 98, fig.7

16. PIERA, Mónica.- MESTRES, Albert. *El moble a Catalunya. L'espai domèstic del gòtic al modernisme*, p. 78-79.

17. PASCUAL MIRÓ, Eva. "Arcas catalanas del siglo XVI: evolución de la tipología", p. 100.

18. Actualment és encara habitual esmentar-les amb aquesta denominació, malgrat que no te cap tipus de base o recolzament documental, tal com ja exposà fa 100 anys Gudiol en el seu magnífic article: GUDIOL i CUNILL, Josep. "De mobiliari català. Caixes i caixers gòtics", *La Veu de Catalunya*, Barcelona, 1913, núm. 198. Si bé és cert que s'obraven exemplars en motiu del matrimoni i com a part de la dot de

cia de models italians) i després, paulatinament al llarg del segle, es va anar popularitzant i adoptant a la majoria dels exemplars, independentment de la qualitat de la factura del treball de fusteria i decoració. En aquest cas, la caixa que ens ocupa podria formar part d'un grup d'exemplars de tradició no plenament culta en els quals s'adoptà aquest recurs decoratiu, generalitzant-se després paulatinament a la resta d'exemplars, de tal manera que al tombant de segle ja era comú a totes les caixes. La presència del plafó frontal dret convertit en portella amb calaixos a l'interior i gaveta superior es difondrà també àmpliament durant aquesta centúria, tot i que apareix durant els darrers anys del segle XV, i perviurà fins a finals del segle XVIII. Aquestes, denominades tradicionalment "caixes de núvia"¹⁸ es caracteritzen per la presència de decoració policroma¹⁹ i en alguns exemplars també d'ornamentació daurada. Malgrat que la decoració varia ostensiblement depenent dels exemplars, la policromia es centra habitualment a la part exterior del buc, l'interior de la tapa i la soclada i el treball de daurat es centra, majoritàriament, a l'interior de la portella i frontis dels calaixos i gaveta. Val a dir, però, que donada la gran quantitat d'exemplars conservats aquestes decoracions poden variar i fins i tot combinar depenent de la caixa. Aquests mobles foren bastits per tal de ser mostrats amb la tapa aixecada, recolzada a la paret, per tal de mostrar l'escena representada i amb una sota tapa per a preservar els objectes de l'interior.

Les escenes presenten gran varietat de temes, tot i que es poden agrupar en: representacions de sants i apòstols (Museu del Disseny de Barcelona MADB 40103 i 64157, MEV 88), escenes bíbliques (Epifania MDB-MADB 64155 o Sant Sopar²⁰), la representació de la Verge amb el Nen i santa Anna (MEV 88 i un exemplar del castell de Santa Florentina²¹) i l'Anunciació (Museu de Mallorca²², MDB-MADB 40914, 64151 i 64158,

Museu Nacional d'Art de Catalunya MNAC 10060-000, així com altres a col·leccions particulars²³). Així doncs, la representació de l'Anunciació present a la caixa motiu d'aquest estudi sembla que era la més habitual durant el període. També disposem de notícies referents a caixes amb la tapa ornamentada. Són especialment interessants les descripcions que ofereix l'inventari dels béns que tenia a la seva mort Miquel Mai al seu habitatge de la plaça de la Cucurulla de Barcelona, realitzat entre el 5 de juliol i el 4 de setembre de 1546. En una cambra situada prop de la capella hi havia una caixa amb l'interior de la tapa decorat amb la representació de la Verge amb l'Infant, sant Jeroni i sant Jaume, mentre que l'exterior d'aquesta estava ornamentada amb "unes pinyes d'or i de vermell"; el buc estava policromat de color verd i daurat amb decoració d'escuts als plafons²⁴. En una altra cambra, també propera a la capella, hi havia una altra caixa d'álber de dos plafons daurada i policromada, amb l'escena de la Resurrecció decorant l'interior de la tapa i amb el buc ornamentat amb escuts. Aquest exemplar, a diferència del primer devia presentar portella a la dreta, atès que tenia tres calaixos a l'interior²⁵ (com és el cas de la caixa que ens ocupa). Així mateix, cal recordar que segons la documentació²⁶ sembla que Barcelona era un important focus de producció d'aquest grup de caixes decorades amb l'escena de l'Anunciació i daurats a la part exterior. Igualment habitual era la presència d'inscripcions amb l'anagrama de Jesus (com en la nostra caixa), com en altres dues caixes (una d'elles policromada de color verd) de Mai²⁷. Igualment la representació de sant Jeroni²⁸ que ornamenta la part interior de la portella es relaciona directament amb els programes pictòrics del moment. Per exemple, el mateix Mai tenia diverses pintures amb la representació del sant, una d'elles a la sala junt amb diversos retaules i pintures sobre tela²⁹, també un tríptic³⁰ i una arqueta amb la representació de

sant Jeroni, sant Miquel i sant Joan Baptista a l'interior³¹, així mateix a la seva important biblioteca disposava de les obres completes del sant en onze volums³². Cal tenir present que les obres de sant Jeroni eren una de les fonts pels pintors de l'època. La representació de sants anacoretas i eremites és usual a altres exemplars de caixes, com la MDB-MADB 64157 i MEV 88, en les quals apareix sant Onofre. Així doncs, les representacions de les tapes de les caixes, que es mostraven sempre aixecades³³, formaven part del programa general dels interiors domèstics del segle XVI, compartint espai a les estances amb retaules i pintures sobre tela, i devien tenir, tal vegada, el mateix nivell de rellevància que aquests en el conjunt iconogràfic de l'habitatge.

Caixes amb retrats

Ultra aquestes representacions amb interessants paral·lels coetanis, la nostra caixa presenta un aspecte fonamen-

la núvia, la documentació demostra que hi podia haver un gran nombre de caixes, per tant de ben segur, també s'adquirien a mida que augmentaven les necessitats d'emmagatzemament dels habitants de la casa.

19. Val a dir que la decoració pictòrica, malgrat que es generalitza durant tot el segle XVI, apareix ja documentada abans de 1450 (PASCUAL MIRÓ, Eva. "Arcas catalanes del siglo XVI: evolución de la tipología", p. 102, nota 27).

20. AGUILÓ, María Paz. "Muebles catalanes del primer tercio del siglo

XVI", *Archivo Español de Arte*, 1974, vol. 47, núm. 187, p. 267, fig. 21 ISSN 0004-0428.

21. AGUILÓ, María Paz. "Muebles catalanes del primer tercio del siglo XVI", p. 265, fig. 19.

22. MASSOT RAMIS D'AYREFLOR, María José. *El mobiliario a les Illes Balears. Segles XIII-XIX*, Palma, Institut Balear de Disseny, 1995, p. 93 ISBN 84-87342-31-0.

23. AGUILÓ, María Paz. "Muebles catalanes del primer tercio del siglo

XVI", p.262-263, fig.11; p. 269 fig. 28; p. 264, fig. 14.

24. BELLSOLELL, Joan. "Miquel Mai (c. 1480-1546). Art i cultura a la cort de Carles V". Tesi doctoral [en línia], p. 462-463. «<http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/41947/tjbm.pdf;jsessionid=4BB282A6EC13BD5573A62DE2B90A7A96.tdx2?sequence=2>» [Consulta: 15 de març de 2014]

25. BELLSOLELL, Joan. "Miquel Mai (c. 1480-1546). Art i cultura a la cort de Carles V", p. 457.

26. MADURELL, Josep Maria. "Pere Nuyres y Enrique Fernandes, pintores